

2.5. Dialekty polskie — historia

Autor: Halina Karaś

Dialekty polskie ukształtowały się na podłożu przedpiastowskich skupisk etniczno-językowych, których zróżnicowanie terytorialne odpowiadało układowi ówczesnych centrów kulturalno-plemiennych. W ten sposób — według badaczy — ukształtowało się pięć podstawowych dialektów (zespołów dialektalnych). A. Dialekt kaszubski — obszar Przymorza oraz przyległe obszary dorzeczy górnego biegu Raduni, Wierzycy, Wdy, Brdy; sięgający po linię Gdańsk-Chojnice. B. Dialekt mazowiecki — dorzecze środkowej Wisły: od dorzeczy dolnej Pilicy, Radomki, dolnego Wieprza i dolnej Bzury po dorzecze Skrwy; obejmujący swą ekspansją część obszarów dorzecza górnej Drwęcy, Osy, Wierzycy, Nogatu, Pasłęki, Łyny i Niemna. C. Dialekt wielkopolski — dorzecze Warty, Prosnicy, Obry, Wełny, Noteci; ekspandujący na przyległe obszary górnej Bzury, dolnej Drwęcy, Wdy i Brdy. D. Dialekt małopolski — dorzecze górnej Wisły: od dorzecza Soły i Przemszy po dorzecze środkowej Pilicy i środkowego Wieprza, oraz przyległe dorzecze górnej Orawy. E. Dialekt śląski — dorzecze Odry (poczynając od dorzecza Olzy); rozprzestrzeniający się na przyległe obszary u źródeł Wisły i nad Kysucą. Terytoria formowania się dialektów polskich przedstawia mapa Karola Dejny, który w ten sposób ujmował ich historyczne centra. Dziś — ze względu na odrębne traktowanie kaszubszczyzny — należy mówić o czterech centrach formowania się dialektów polskich. Rozwój dialektów polskich można ujmować w czterech okresach: 1) od początków polskiej państwowości po wiek XVI; 2) od lat trzydziestych XVI wieku po lata dwudzieste XX stulecia; 3) lata 1925-1955; 4) od lat sześćdziesiątych XX wieku po dzień dzisiejszy. W okresie 1. dialekty polskie stanowią podstawowe formy komunikowania się wszystkich warstw społecznych z wyjątkiem ówczesnej elity intelektualnej (wykształcone warstwy duchowieństwa, urzędnicza arystokracja, część szlachty, bogatsze mieszczaństwo), która — od XVI w. poczynając — zaczyna posługiwać się ogólnopolskim językiem literackim i dialektem kulturalnym (kształtują się one na podłożu dialektu wielkopolskiego i małopolskiego). Te nowe odmiany języka są wynikiem działań integracyjnych, prowadzonych przez ośrodki władzy i Kościoła. Mimo wyraźnych wyników tych procesów w sferze kulturowej i politycznej nie dochodzi jednak w tym okresie ani do unifikacji językowej, ani do zróżnicowania odmian języka ze względu na strukturę społeczeństwa. W okresie 2. zasięg dialektów polskich, jako odmian komunikatywnych języka, zostaje ograniczony. Znormalizowanym językiem ogólnym posługują się warstwy wykształcone: duchowieństwo, arystokracja, szlachta, mieszczaństwo, a później inteligencja i część (nieznaczna) robotników i chłopów (w 2. poł. XIX wieku). Dialekty polskie — od przełomu XVI/XVII wieku — stają się dialektami ludowymi, a więc mówionymi odmianami języka, charakteryzującymi ludność chłopską. Między językiem ogólnym a dialektami ludowymi zaznaczają się w tym okresie coraz większe różnice, zaczynają się formować także dialekty i gwary miejskie. Okres 3. cechuje intensyfikacja tendencji i procesów wymienionych wyżej, wynikająca z upowszechnienia się masowej komunikacji (prasa, radio) i wyraźnego różnicowania statusu społecznego poszczególnych grup, warstw i klas ludności. W okresie 4. wyraźnie zaznacza się tendencja zanikania historycznie ukształtowanych polskich dialektów ludowych. Jest to wynikiem zmian politycznych po 1945 r., migracji ludności ze wsi do miast, upowszechnienia szkolnictwa i środków masowego przekazu (prasa, radio, telewizja), wywołujących przemianę struktury społecznej i zmiany ról poszczególnych odmian języka. Zob. Dialekt małopolski wczoraj i dziś, Dialekt mazowiecki wczoraj i dziś, Dialekt śląski wczoraj i dziś, Dialekt wielkopolski wczoraj i dziś. Por. Dialekty i gwary ludowe a polszczyzna ogólna, Regionalne odmiany polszczyzny.